

A FÖLDRAJZ MINT A TÖRTÉNELEM KULCSA*

HALFORD J. MACKINDER

The Geographical Journal.

No. 4. APRIL, 1904. Vol. XXIII.

THE GEOGRAPHICAL PIVOT OF HISTORY.*

By H. J. MACKINDER, M.A., Reader in Geography in the University of Oxford, Director of the London School of Economics and Political Science.

Wise historians in the remote future come to look back on the group of countries through which we are now passing, and see them forestalled, as we today see the Egyptian dynasties, it may well be that they will describe the last 400 years as the Columbian epoch, and will say that it ended soon after the year 1900. Of late it has been a commonplace to speak of geographical exploration as nearly over, and it is recognized that geography must be directed to the purpose of intensive survey and philosophic synthesis. In 400 years the outline of the map of the world has been completed with approximate accuracy, and even in the polar regions the voyages of Nansen and Scott have very narrowly reduced the last possibility of dramatic discovery. But the opening of the twentieth century is appropriate as the end of a great historic epoch, not merely as a moment of this achievement, great though it be. The missionary, the conqueror, the farmer, the miner, and, of late, the engineer, have followed so closely in the traveller's footsteps that the world, in its remotest borders, has hardly been revealed before we must chronicle its virtually complete political appropriation. In Europe, North America, South America, Africa, and Australasia there is scarcely a region left for the pecking out of a sliver of overseas empire, unless as the result of a war between civilized or half-civilized powers. Even in Asia we are probably witnessing the last moves of the game first played by the barons of Yenan: the Osmanli and the shahs of Yesso de Gema. Broadly speaking, we may contrast the Columbian epoch with the age which preceded it, by describing its essential

* Read at the Royal Geographical Society, January 25, 1904.
No. IV.—April, 1904. 2

Halford J. Mackinder: *A földrajz mint a történelem kulcsa* (1904)

Eurázsia fogalma egy északon jéggel, másutt vízzel körülvett, 21 millió négyzetmérföldes – azaz Észak-Amerika területének több mint háromszorosát kitevő – összefüggő szárazföldet takar. Mintegy 9 millió négyzetmérföldnyi – Európa területének bő kétszeresét felölő – területén nincsenek az óceánba ömlő vízi utak, azonban a szubarktikus erdőségeket leszámítva ez a vidék általánosságban véve igen kedvező a lovas és tevetartó nomádok mozgékonyasága szempontjából. Ettől a magterülettől keleti, déli és nyugati irányban egy hatalmas, félhold alakú, hajóval megközelíthető peremvidék terül el. Természetföldrajzi szempontból a félhold négy régióra osztható; figyelemre méltó, hogy ezek nagyjából egybeesnek a négy nagy vallás – buddhizmus, brahmanizmus, iszlám és kereszténység – elterjedési területeivel. Az első kettő a Csendes-óceán, illetve az Indiai-óceán felé forduló monszunvidék. A negyedik a nyugati, Atlanti-óceán felőli esőzések öntözte Európa. Ez a három térség együttesen alig hétmillió négyzetmérföldet tesz ki, mégis több mint ezermillió ember, azaz a világ népességének kétharmada itt él. A harmadik, amely az „Öt tenger földjének”, azaz ismertebb nevén a Közel-Keletnek felel meg, Afrika közelsége miatt többnyire csapadékhányos terület, emiatt pedig az oázisok kivételével ritkán lakott. Ez utóbbi bizonyos mértékig az eurázsiai perem- és magterület tulajdonságait egyaránt hordozza. Nagyrészt erdő nélküli, sivatagokkal tarkított vidék, amely éppen ezért alkalmas a nomád életmódra; alapvetően azonban mégiscsak peremövezet, mivel a tengeröblök és az óceánba ömlő folyók nyitottá teszik a tengeri hatalmak előtt, és lehetővé teszik azok behatolását. Ennek következményeként a történelem során újra és újra létrejöttek itt alapvetően a peremövezet jellegzetességeit hordozó, a földközi-tengeri és az indiai civilizációval vízi összeköttetésben álló birodalmak, amelyek alapja a Babilónia és Egyiptom kiterjedt oázisaiban összpontosuló földművelő népesség volt. Aligha meglepő, hogy e birodalmak forradalmi változások páratlan sorozatán mentek keresztül, amelyek közül néhányat a Közép-Ázsia felőli szkíta, török és mongol támadások idéztek elő, míg mások a mediterrán népek hódításainak eredményei voltak, melyek célja a nyugati óceánból a keleti óceán felé vezető szárazföldi utak ellenőrzése volt. A korai civilizációk szövevényének leggyengébb pontja ez: a Szezi-szoros keleti és nyugati részre osztotta a tengerek feletti hatalmat, a Közép-Ázsiából a Perzsa-öböl felé nyúló száraz perzsa puszták pedig állandó lehetőséget kínáltak a nomád hatalmaknak, hogy egészen az óceán pereméig

* A szöveg, amely eredetileg a brit Királyi Földrajzi Társaság színe előtt hangzott el 1904 januárjában, *The geographical pivot of history* címmel jelent meg a *Geographical Journal* 1904. évi áprilisi számában, az itt közölt részlet a szöveg második felének fordítása, a 431–437. oldalokról. A jegyzetek a szerkesztő magyarázatai.

kiterjesszék rajtaütéseiket, ezáltal elválasztva Indiát és Kínát a mediterrán világtól. Amikor a babilóniai, szíriai és egyiptomi oázisok feletti fennhatóság meggyengült, Irán és Kis-Ázsia nyílt síkságai a sztyeppei népek előretolt állásaivá váltak, ahonnan Pandzsábon keresztül Indiába, Szírián keresztül Egyiptomba, a Boszporusz és a Dardanellák felé kinyúló, hézagos földnyelveken átkelve pedig Magyarországra törhettek be. A Belső-Európa kapuját őrző Bécs útját állta mindazoknak a nomád rablóhadjáratoknak, amelyek közvetlenül az orosz sztyeppe felől vagy kerülővel, a Fekete- és a Kaszpi-tengertől délre húzódó hurokútvonalon érkeztek.

EURÁZSIA JELENTŐSÉGE

Mindez világosan szemlélteti a Közel-Kelet feletti szaracén és török uralom közötti lényegi különbséget. A szaracénok a sémi népek egyik ága voltak, akik nagyrészt az Eufrátesz és a Nílus menti területeken, valamint Alsó-Ázsia kisebb oázisaiban éltek. Területi adottságaikat kihasználva hatalmas birodalmat hoztak létre, élve a lovak és tevék, valamint a hajózás nyújtotta mozgékonyág lehetőségével. A szaracén hajóhadak egyes időszakokban ellenőrzésük alatt tartották mind a Földközi-tengert egészen Spanyolországig, mind az Indiai-óceánt a maláj szigetvilágig. A keleti és nyugati óceánok közötti, stratégiai központi helyzetükből kiindulva – Nagy Sándor példáját követve és Napóleont megelőlegezve – kísérletet tettek az Óvilág valamennyi peremterületének meghódítására, sőt még a sztyeppékre is fenyegetést jelentettek. Arábiától, Európától, Indiától és Kínától egyaránt teljesen elkülönülve éltek Ázsia elzárt mélyének turáni pogányai, a végül magát a szaracén civilizációt is elpusztító törökök.

Ami a mozgékonyágot illeti, az óceáni hajózás természetes vetélytársa a kontinens belsejére jellemző lónak és tevének. A folyam menti civilizációk kora az óceánnal összeköttetésben álló folyók – Kína esetében a Jangce, India esetében a Gangesz, Babilónia esetében az Eufrátesz, Egyiptom esetében a Nílus – hajóhatóságán alapult. A görögök és rómaiak ún. tengeri civilizációja túlnyomórészt a földközi-tengeri hajózásra épült. A szaracénok és a vikingek az óceánok partjai menti hajózással tartották fent uralmukat.

Az Indiába vezető Jöreménység foki átjáró felfedezésének mindent felülíró eredménye Eurázsia nyugati és keleti parti hajózási útvonalainak összekapcsolása volt. Bár kerülőutat jelentett, bizonyos mértékig semlegesítette a sztyeppei nomádok központi helyzetéből adódó stratégiai előnyöket azáltal, hogy hátulról gyakorolt nyomást rájuk. Kolumbusz nemzedékének nagy tengerészei a légi közlekedést leszámítva a lehető legszélesebb, hatalmi célú mozgékonyággal ruházták fel a keresztény világot. A megosztott és szigetszerű országokat körülölelő egyetlen és összefüggő óceán egyaránt nyilvánvaló földrajzi feltétele az egységesülő tengeri uralomnak és a többi között [Alfred Thayer] Mahan kapitány és Spenser Wilkinson nevével fémjelzett modern haditengerészeti stratégiának, illetve politikának. Mindennek legátfogóbb politikai hatása Európa és Ázsia viszonyának visszajára fordulása volt.

Míg a középkori Európa délről egy áthatolhatatlan sivatag, nyugatról egy ismeretlen óceán, észak és északkelet irányából pedig jeges vagy erdős pusztaság közé volt szorítva, kelet és délkelet felől pedig folyamatosan fenyegette a lovas és tevetartó népek rendkívüli mozgékonyága miatti túlerő, a későbbiek során immár több mint harmincszorosára növelhette az általa behajózható tengeri és partvidéki területek kiterjedését, ezáltal pedig a világ fölé emelkedett. Európa így befolyása alá vonta mindazon eurázsiai területeket, amelyek ez idáig pusztaság létét fenyegették. A tengerek közepén felfedezett szabad földeken új Európák születtek; Amerika és Ausztrália, sőt bizonyos mértékig még a Szaharán túli Afrika is azzá vált Eurázsia számára, amit a korábbi korokban Britannia és Skandinávia jelentett Európának. Immár Britannia, Kanada, az Egyesült Államok, Dél-Afrika, Ausztrália és Japán alkotta a tengeri hatalom és kereskedelem külső gyűrűjét, amelynek szigetszerű láncszemei hozzáférhetetlenné váltak az eurázsiai szárazföldi hatalmak számára.

**óceánok közötti,
stratégiai
központi elhelyezkedés**

Sztyeppék népe –
Legeltető állattartás
Mongóliában, 2016
(Flickr, Vaisha Bernard
felvétele)

SZÁRAZFÖLDI HATALOM

A szárazföldi hatalom azonban továbbra is velünk van, sőt a közelmúlt eseményei újfent megnövelték a jelentőségét. Míg Nyugat-Európa tengeri népei flottáikkal ellepték az óceánokat, benépesítették a külső kontinenseket és különböző mértékben adófizetőiké tették Ázsia óceáni peremvidékeit, addig Oroszország hadrendbe állította a kozákokat, és az északi erdőségekből eltörve, saját nomádjait a tatár nomádok ellen felsorakoztatva tartott rendet a sztyeppéken. A Tudor-dinasztia évszázada, amely Nyugat-Európa tengeri terjeszkedését hozta magával, szemtanúja volt annak is, ahogyan az orosz hatalom Moszkvából kiindulva meghódította Szibériát. A lovaskatonák keleti irányú, Ázsiát átszelő özönlése közel olyan súlyú politikai következményekkel járt, mint a Jóreménység fokának megkerülése, bár a terjeszkedés két iránya sokáig egymástól elkülönült.

Talán a történelem egyik legmegdöbbentőbb egybeesése, hogy Európa tengeri és szárazföldi terjeszkedése bizonyos értelemben a rómaiak és a görögök közötti ősi szembenállás folytatása. Kevés nagy kudarcnak volt olyan messzemenő következménye, mint a görögök latinizálására tett római kísérlet sikertelenségének. A germánokat a rómaiak civilizálták és térítették keresztény hitre, a szlávokat nagyrészt a görögök. A romanizált germánok voltak azok, akik később óceánra szálltak, a görög hatásokat magukba szívott szlávok pedig azok, akik a turáni népeket meghódítva lóháton átszelték a sztyeppéket. A modern szárazföldi hatalom tehát ideáljainak forrásait tekintve sem különbözik kevésbé a tengeri hatalomtól, mint mozgékonyságának tárgyi feltételeit illetően.

A kozákok nyomán Oroszország magabiztosan lépett ki az északi erdők mélyére szorítókozó, elzárt létből. Talán a legnagyobb jelentőséggel bíró változás, amely az elmúlt évszázad Európájában végbement, az orosz parasztok délre vándorlása volt. Míg a földművesek települései korábban az erdőhatárig terjedtek, addig ma Oroszország európai területének egészét tekintve a lakosság súlypontja ettől a vonaltól délre, a nyugati sztyeppék egykori helyét elfoglaló búzamezők közepén található. Odessza egy amerikai nagyváros fejlődésének gyorsaságával nőtte ki magát.

Egy nemzedékkel ezelőtt úgy tűnhetett, hogy a gőzerő és a Szuezi-csatorna megnyitása megnöveli a tengeri hatalom szárazföldivel szembeni mozgékonyágát. A vasúthálózat főként az óceánokon zajló kereskedelmi forgalomhoz csatlakozó szárazföldi szállítást biztosította. Napjainkban azonban a transzkontinentális vasutak átalakítják a szárazföldi hatalom feltételeit, és éppen Eurázsia hatalmas kiterjedésű, zárt belső területein van a legnagyobb hatásuk, ahol utak építéséhez sem faanyag, sem hozzáférhető kő nem állt rendelkezésre. A vasutak a legnagyobb csodát a sztyeppén teszik, mivel a fejlődés közúti szakaszának kimaradása miatt közvetlenül lépnek a lovak és tevék által történő közlekedés helyére.

Ami a kereskedelmet illeti, nem szabad megfélemedkeznünk arról, hogy bár az óceánon bonyolított forgalom viszonylag olcsó, általában az áru négyszeres mozgatásával jár: először a kibocsátó gyárnál, majd az exportkikötőben, aztán az importkikötőben, végül pedig a kiskereskedelmi forgalomba hozatalt megelőzően az importőr raktárában. A kontinentális vasúti áruforgalom

**a szárazföldi hatalom
legalább annyira mozgékony,
mint a tengeri**

Sir Halford J. Mackinder
(1861–1947) a századfordulón
(Wikimedia Commons)

szerelvényei ezzel szemben közvetlenül közlekedhetnek az exportra termelő gyár és az importőr raktára között. Így – minden más körülmény változatlansága esetén – a peremterületek tengeri kereskedelme hajlamos egy behatolási zónát kialakítani a kontinensek körül. Ennek belső határa nagyjából az a vonal, ameddig a négyszeri rakodás, valamint a tengeri és a – szomszédos partvidékről történő – vasúti szállítás ára megegyezik a kétszeri rakodás és a kontinentális vasúti szállítás költségével. A Lombardiában összetalálkozó angol és német szénszállítmányok állítólag ilyen körülmények között versengenek egymással.

Az orosz vasutak a nyugati Wirballentől [ma Virbalis, Litvánia – *a Ford.*] hatezer mérföldön keresztül futnak keletre, egészen Vlagyivosztokig. A Mandzsúriában harcoló oroszok katonaság éppolyan jelentős bizonyítéka a mobilis szárazföldi hatalomnak,¹ amilyen a tengeri hatalomnak volt a Dél-Afrikában bevetett brit haderő. Igaz, hogy a transzszibériai vasútvonal még mindig az egyetlen és igencsak bizonytalan összekötő kapocs, de az évszázad második felére egész Ázsiát be fogják hálózni a vasúti sínpárok. Az Orosz Birodalom és Mongólia földterületei oly hatalmasak, és belső tartalékaik – a népesség, a gabona- és gyapottermesztés, valamint az energiahordozók és fémek terén – oly felmérhetetlenül nagyok, hogy elkerülhetetlen egy hatalmas, többé-kevésbé egységes és a tengeri kereskedelem számára megközelíthetetlen gazdasági övezet létrejötte.

1 Az 1904–1905 közötti orosz–japán háború első szakaszáról van szó.

Ha elgondolkodunk a tágabb történelmi folyamatok eme gyors áttekintésén, nem válik-e nyilvánvalóvá a földrajzi összefüggések bizonyos állandósága? Nem a világpolitika kulcsövezete-e Euráziának az a hatalmas térsége, amely a tengeri közlekedés számára feltárhatalatlan, de nyitva állt a letűnt korok lovasnomádjai előtt, és amelyre a vasúthálózatot éppen napjainkban készülnek kiterjeszteni? Ahogy korábban, a katonai és gazdasági hatalom messzemenő, mégis behatárolt mobilitásának feltételei itt ma is adóttak. Oroszország a Mongol Birodalom helyébe lép. A Finnországra, Skandináviára, Lengyelországra, Törökországra, Perzsiára, Indiára és Kínára gyakorolt orosz nyomás váltja fel a sztyeppei népek centrifugális portyázásait. Oroszország a nagyvilágban azt a központi stratégiai pozíciót foglalja el, amelyet Európában Németország tölt be. Északot kivéve minden irányba képes támadni – és minden irányból támadható. Korszerű vasúthálózatának teljes kiépülése csupán idő kérdése. Ugyancsak valószínűtlen, hogy bármiféle lehetséges társadalmi változás megváltoztathatná lényegi viszonyát létének nagy földrajzi határaihoz. Miután bölcsen felismerték hatalmuk alapvető korlátait, uralkodói megváltak Alaszkától;² Oroszország számára éppúgy a politika törvénye, hogy a tengeren túl semmit sem uralhat, mint Nagy-Britannia számára a tengeri elsőség.

A PEREMVIDÉK MEGSZERVEZÉSE

A kulcsövezeten kívül egyetlen nagy, belső peremíven helyezkedik el Németország, Ausztria, Törökország, India és Kína; a külső karéjon találjuk Nagy-Britanniát, Dél-Afrikát, Ausztráliát, az Egyesült Államokat, Kanadát és Japánt. Az erőegyensúly jelenlegi állapotában a kulcsállam, Oroszország, nem tekinthető perifériális elhelyezkedésűnek, Franciaországnak pedig lehetősége van az egyensúlyozásra. Az újabban keleti hatalommá vált Egyesült Államok immár nem közvetlenül, hanem Oroszországon keresztül befolyásolja az európai egyensúlyt, a Panama-csatorna megépítésével pedig a Mississippi menti és atlanti-óceáni erőforrásait a Csendes-óceán térségében is elérhetővé teszi.³ Ebből a szempontból a kelet és nyugat közötti igazi választóvonalat az Atlanti-óceán jelenti.

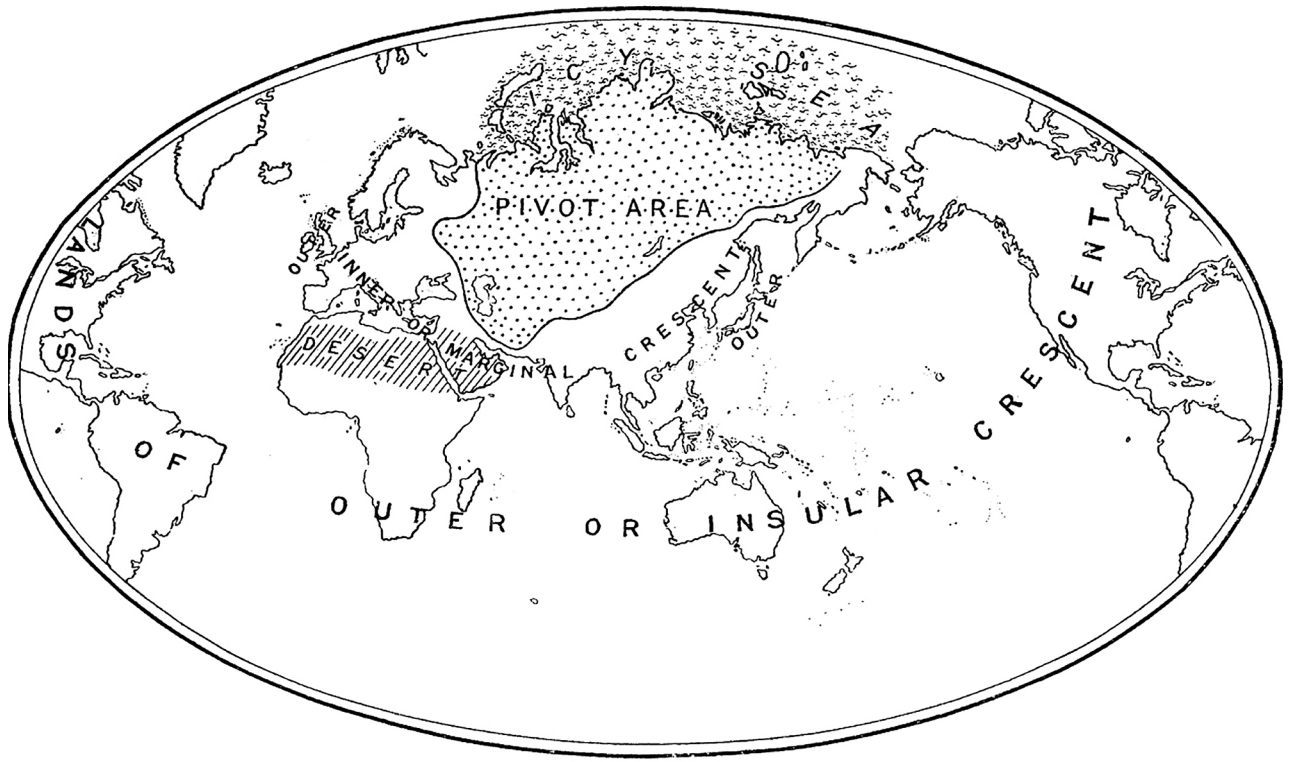
A kulcsállam javára felboruló erőegyensúly – amely az Eurázsia peremterületein való terjeszkedést eredményezné – lehetőséget teremtene arra, hogy felbecsülhetetlen kontinentális erőforrásait flottaépítésre használja fel, ami egy világbirodalom létrejöttét vetítené elő. Ez akkor történhetne meg, ha Németország szövetségre lépne Oroszországgal. Egy ilyen fenyegetés jelenléte Franciaországot a tengerentúli hatalmakkal való szövetségekötésre sarkallná. Franciaország, Olaszország, Egyiptom, India és Korea hídfőkké válnának, amelyeken keresztül a külső tengeri haderő olyan hadseregeket támogatna, amelyek a kulcsállam szövetségeseit szárazföldi erők bevetésére kényszerítik, megakadályozva őket abban, hogy erőforrásaik teljességét a flottaépítés szolgálatába állítsák. Kisebb léptékben ezt valósította meg Wellington a Torres Vedras-i támaszpontonról kiindulva Napóleon spanyolországi hadjárata idején. Végére nem ez igazolja-e India stratégiai jelentőségét a brit birodalmi rendszeren belül? Nem ez képezi-e [Leopold] Amery elméletének alapját, miszerint a brit katonai front a Jóreménység fokától Indián keresztül Japánig húzódik?

A Dél-Amerikában rejlő hatalmas lehetőségek kiaknázása döntő hatással bírhat erre a rendszerre. Erősítheti az Egyesült Államokat, másrészt – amennyiben Németország sikeresen áll ellen a Monroe-doktrínának – eltántoríthatja Berlint attól, amit talán kulcsövezeti politikának nevezhetnénk. A mérlegre tett különféle hatalmi kombinációk nem anyagi természetűek; meggyőződésem szerint földrajzi szempontból ezek valószínűleg a tartósan nagyméretű,

**világbirodalom jönne létre,
ha Németország szövetkezne
Oroszországgal** ””

2 A cári Oroszország 1867-ben adta el Alaszkát az Amerikai Egyesült Államoknak.

3 A Panama-csatorna megépítését az Egyesült Államok a 20. század elején vette át Franciaországtól és 1914-re készült el.

Halford Mackinder ábrázolása a Föld világszigetéről, benne a szívtájékról és az egészet körbevevő szigetvilágról (Halford J. Mackinder: *The Geographical Pivot of History*. *The Geographical Journal*, 1904/április, 435. oldal)

de a környező perem- és tengeri hatalmakhoz képest korlátozottan mozgékony kulcsállam körül fognak kibontakozni.

Földrajztudósként beszélek. A tényleges politikai erőegyensúly bármely adott pillanatban természetesen egyrészt a gazdasági és stratégiai értelemben vett földrajzi feltételek, másrészt a versengő népek relatív lélekszámának, erejének, felszereltségének és szerveztségének a függvénye. Minél pontosabban mérjük fel ezeket a tényezőket, annál valószínűbb, hogy összekülönbözéseinket nyers katonai erő alkalmazása nélkül tudjuk rendezni. Az összesítés során a földrajzi tényezők könnyebben számszerűsíthetők és állandóbbak, mint az emberek. Ezért képesek lehetünk egy olyan képletet azonosítani, amely a múlt történelmére és a jelen politikájára egyaránt alkalmazható. Minden idők társadalmi változásai nagyjából egyazon természeti környezetben zajlottak le; kétlem, hogy Ázsia és Afrika múltbeli fokozatos kiszáradása, még ha bizonyítottan meg is történt, érdemben megváltoztatta volna az ember környezetét. A birodalmak nyugati előretörése meglátásom szerint a peremhatalom rövid távú, rotáló mozgásának tűnik a kulcsövezet délnyugati és nyugati szélein. A Közel-, Közép- és Távol-Kelet kérdése azzal a törekeny egyensúllyal függ össze, amely a jelenleg többé-kevésbé elhanyagolható helyi hatalommal bíró, peremíven elhelyezkedő területeken alakult ki.

Összegzésképpen talán helyénvaló nyíltan kimondani: nem csökken-tené a kulcspozíció földrajzi jelentőségét, ha a belső területek feletti ellenőrzést Oroszország helyett egy másik hatalom gyakorolná. Ha például a japánok által megszervezett kínaiak megdönténék az Orosz Birodalmat, és meghódítanák annak területét, ők jelentenék a világ szabadságát fenyegető sárga veszedelmet, mert ők kapcsolnák össze a tengereket a hatalmas kontinens erőforrásaival. Ez pedig olyan előnyt jelentene számukra, amely a kulcsövezeten berendezkedett oroszoknak ez idáig nem adatott meg. ■

(Fordította: Sullivan Ferenc)